

РЕЗЮМЕ

НА ПРЕДСТАВЕНИЯ МОНОГРАФИЧЕН ТРУД

"ВЪРХОВЕНСТВО НА ПРАВОТО. ТЕОРЕТИЧНИ АСПЕКТИ"

С АВТОР Д-Р ДЕНИЦА ТОПЧИЙСКА

МОНОГРАФИЯ: ВЪРХОВЕНСТВО НА ПРАВОТО. ТЕОРЕТИЧНИ АСПЕКТИ

Топчийска, Деница. **Върховенство на правото. Теоретични аспекти.** София, Авангард Прима, 2016, ISBN 978-619-160-673-3)

Монографията "Върховенство на правото. Теоретични аспекти" е обобщаващ научен труд, който представлява задълбочено изследване на концепцията за върховенството на правото през аспекта на правната теория и философия. Актуалността на изследваната тематика е безспорна, като до настоящия момент не е извършвано подобно теоретично изследване в българската правна доктрина. За изработването на монографията са използвани над 104 монографии, сборници и статии (17 на български език и 87 на английски и френски език). Използвани са политически и правни документи на ООН, СЕ, ЕС, ОИСР, както и правото на Р България (37 документа).

В съвременното общество върховенството на правото е фундаментален политически и правен принцип, който е възприет в националните правни системи, в правото на Европейския съюз и в международното право. В националните правни системи принципът за върховенство на правото има различни проявления с оглед на специфичната политическа, културна и правна традиция. Независимо че понятието „върховенство на правото“ исторически се свързва с англосаксонската правна система, а понятието „правова държава“ – с континенталната правна система, тяхното паралелно разглеждане е необходимо с оглед на съвременната тенденция за сближаване на правните системи. В съвременната теория тези правни системи често се обединяват в контекста на западната правна традиция поради функционалната им обвързаност, основана на сходните социални цели, които споделят, а именно: индивидуализъм, либерализъм и права на човека.

Независимо че в учредителните договори на ЕС термините върховенство на правото и правова държава се използват като синоними в различните национални езикови версии, в зависимост от правната традиция на съответната държава, в статута за учредяване на Съвета на Европа се дава приоритет на понятието върховенство на правото. В Резолюция 1594 (2007 г.) на

Парламентарната асамблея на Съвета на Европа се обръща внимание, че понятието „правова държава“ („état de droit“, „Rechtsstaat“), познат в правната традиция на Франция, Германия и много други държави, невинаги отразява във всички случаи адекватно съдържанието на понятието „върховенство на правото“ („the Rule of Law“). Същевременно се посочва, че в държавите от Източна Европа има тенденция в правната теория и практика понятието „върховенство на правото“ („the Rule of Law“) да се разбира като „върховенство на закона“, което не отговаря на същността на принципа за върховенство на правото.

Съвременната тенденция в рамките на международното право и в правото на Европейския съюз (ЕС) е насочена към разработване на обща концепция за върховенството на правото, която се основава на опита на различните национални традиции и е адекватна на предизвикателствата в съвременното общество. С оглед на това от началото на 90-те години на XX век академичната дискусия в рамките на политическата философия и правната теория за същността на концепцията за върховенството на правото е изключително интензивна.

В много изследвания се признава, че понятията върховенство на правото и правова държава поради високата степен на генерализация и абстрактност, която съдържат, се възприемат като общ политически и правен стандарт, който трудно намира конкретни практически измерители. Според някои автори е наивно да се търси семантично еднозначна и идеологически неутрална дефиниция на понятието върховенство на правото, като се има предвид разнообразието от правни и институционални определения, които съществуват. Същевременно се подчертава необходимостта от такова разбиране на понятието, което да бъде приложимо в практиката на изпълнителната, законодателната и съдебната власт с оглед на спецификите и функциите на правните системи.

Представената монография си поставя за цел да анализира основните аспекти на концепцията за върховенство на правото в контекста на правната теория и философия, като се открият нейните цели, функции, конститутивни елементи (формални и материални), както и тенденциите за развитие. Като нормативна концепция върховенството на правото поставя стандарти по отношение на правото като социален механизъм. Детайлното разбиране на концепцията за върховенство на правото е предпоставка за възможността за практическото ѝ приложение с оглед на предизвикателствата в съвременното общество.

В началото на XXI век в българското общество върховенството на правото и правовата държава са политически критерий, стандарт за демократично управление, който е възприет от Конституцията на Република България като основополагащ принцип на правната система. Изясняването на неговото съдържание е предмет на интердисциплинарен анализ в контекста на

политическите, икономическите и социалните промени, свързани както с интегрирането на България в международни организации като Съвета на Европа, така и с членството в Европейския съюз и с процеса на глобализация.

Разбирането на концепцията за върховенство на правото в България е свързано с някои чисто терминологични затруднения. В обществения и политическия език се използват като синоними понятията правова държава, върховенство на правото и върховенство на закона. В Конституцията се предвижда, че България е правова държава и тя се управлява според Конституцията и законите на страната. В този смисъл теорията и съдебната практика се насочват към изясняването и анализа на понятията за правова държава и върховенство на закона, а понятието за върховенството на правото остава встрани от вниманието.

Същевременно в контекста на изясняване на доктрината за правовата държава академичната дискусия се измества до голяма степен в областта на формите за управление на държавата и институционалните механизми, чрез които функционира правовата държава. На заден план остава анализът на правото като система, чрез която се регулира обществото и стандартите за качество на правото, които са в основата на концепцията за върховенство на правото. За да отговори на тези потребности, представената монография си поставя за цел да разгледа съвременното разбиране за върховенството на правото в контекста на модерната обща правна теория и философия, с което да допринесе в дебата за справедливостта, морала и правото в съвременното българско общество.

С оглед на поставената цел, представеният монографичен труд е разработен в уводна част, пет основни глави и заключение:

1. В първата глава на монографията е направено систематично изследване и анализ на развитието на концепцията за върховенство на правото като морално-политически идеал от Античността до съвременното право. В процеса на анализа са открити разнообразието от принципи, критерии и изисквания, с които е свързана концепцията в различните исторически периоди и се систематизират нейните етически, институционални и нормативни елементи..

- 1.1. Развитието на идеята за върховенството на правото в периода от Античността до Просвещението се проследява, като се обръща особено внимание на идеите на Аристотел и Цицерон в Античността и на Тома Аквински в периода на Средновековието. В периода XVII–XVIII век се разглеждат идеите за обществения договор, които подчертават

значението на управлението чрез върховенство на правото с оглед на защитата на индивидуалните права.

1.2. Анализът на концепцията за върховенство на правото след XIX век е разделена на две части. От една страна, се изследва развитието на концепцията за върховенството на правото в англосаксонската правна система на основата на теориите на Алберт Дайси и Джозеф Раз и се представя доминиращото съвременно разбиране. От друга страна, се анализира развитието на понятието за правовата държава в континенталната правна система на основата на философската и правнотеоретична мисъл в Германия и Франция. В резултат на анализа е направена съпоставка между моделите за върховенство на правото и правовата държава, като се открояват общите и различните елементи. В този контекст е изяснено понятието за върховенство на закона.

1.1. С оглед на тенденцията за разработване на обща концепция за върховенство на правото са дефинирани съвременните тенденции в нейното развитие чрез сравнителен анализ на възприетите концепции в Европейския съюз, Съвета на Европа, ООН, както и в други международни организации.

1.2. Въз основа на направения анализ в заключение авторът предлага да бъде възприета концепция за върховенство на правото, която обхваща формален и материален елемент. От формална страна тя включва съвкупност от изисквания, насочени към формата и институционалния механизъм на правото. Тяхното съдържание е проекция на основните цели на правото за насочване на поведението на лицата и балансиране на техните интереси и се основава на принципите на формалната справедливост. От материална страна концепцията за върховенство на правото изисква защитата на индивидуалните права и по-специално правата на човека, които са задължителен минимален елемент на съвременното разбиране за социалната справедливост.

2. Във втората глава на монографията е изследвана и анализирана зависимостта между понятието за право и концепцията за върховенство на правото като нормативна концепция по отношение на съдържанието, формата и функциите на правото. В настоящото изследване се поддържа тезата за взаимното влияние между възприетия в обществото теоретичен модел на понятието за право като елемент от аналитичната юриспруденция и върховенството на правото като нормативна концепция. Изясняването на същността на правото е от значение за реалистичното възприемане на идеала за върховенство на правото и определянето на неговите ограничения. Същевременно върховенството на правото като политически идеал и правен принцип

представлява стандарт за развитието на правото с оглед на неговото качество и ефективност.

- 2.1. Развитието на понятието за право се анализира в контекста на модерната правна теория. С оглед на поставената цел, а именно да се открият основните елементи на правната система, се анализират императивните теории за правото, както и теориите на Х. Келзен, Х. Харт, Дж. Раз и Р. Дуоркин. В заключение се акцентира върху необходимостта от възприемане на правото като динамично единство от общи и индивидуални правила, което има за цел да насочва поведението на лицата в обществото и да бъде основа за намиране на баланс между конкуриращите се интереси. Обръща се внимание и на един нов елемент в понятието за правото, а именно неговото възприемане като хетерогенна система не само от правила, но и от правни принципи.
  - 2.2. Представени са основните теоретични модели за формалната страна на концепцията за върховенство на правото. На тази основа авторът предлага систематизация на формалните стандарти и изяснява тяхното съдържание с оглед на съвременния контекст.
3. В третата глава от представената монография авторът анализира и достига до заключения относно взаимната зависимост между справедливостта и принципа за върховенство на правото във формален и в материален аспект, като ценности и нормативни стандарти за правото.
    - 3.1. С цел да се анализира взаимната обвързаност между правото и справедливостта, се проследява развитието на понятието за справедливост в теорията на Аристотел, Х.Харт, Перелман и Ц. Торбов. На тази основа се разграничават понятията за формална справедливост, в основата на която е идеята за равенство и социалната справедливост, която съдържа морални и политически идеи за начина на организиране на обществото.
    - 3.2. В изследването е предложена систематизация на елементите в понятието за формална справедливост, като се акцентира, че тя трябва да бъде насочена както към процеса на правоприлагане, така и към процеса на правотворчество. Формалната справедливост, в чиято основа е идеята за равенство, е възприета от автора като неотделимо понятие от концепцията за върховенство на правото. От една страна, изискванията на формалната справедливост определят стандартите в концепцията за върховенство на правото, а от друга страна, стандартите за върховенство на правото влияят върху разбирането за формална справедливост, като разширяват нейния обхват. В този

смисъл се формулира изводът, че целта на върховенството на правото е постигане на ефективна правна система върху основата на принципите на формалната справедливост.

- 3.3. Анализира се и се достига до заключения относно взаимната обвързаност между понятието за социална справедливост и върховенството на правото. С оглед постигането на тази цел, авторът предлага систематизация на основните теоретични модели, доминиращи в съвременното общество, а именно: утилитарни теории и икономически анализ на правото, процедурни теории и теории за минималните блага.
4. Чрез анализ и съпоставяне на аналитични и нормативни правно-теоретични модели за индивидуалните права в четвъртата глава от монографията се достига до заключения относно функционалната зависимост между индивидуалните права и концепцията за върховенство на правото.
  - 4.1. За да се анализира връзката между концепцията за върховенство на правото и основните права на човека, в монографията се реконструира развитието на идеята за естествените права в основните класически и съвременни теоретични модели на естественоправната теория.
  - 4.2. В контекста на правния позитивизъм се анализира понятието за субективно юридическо право, насочено към изясняване на структурата на юридическите права и свързаните с тях правни задължения, както и правните последици от тях. Чрез концептуалния анализ се предоставя необходимата терминология, за да се трансформира съдържанието на естествените права в субективни права, които да бъдат ефективно защитени чрез правния механизъм.
  - 4.3. Върху основата на естественоправните теории за правата и понятието за субективно право, дефинирано като структурно понятие в рамките на правния позитивизъм, се очертава концепцията за правата на човека в съвременното право, която е основен материален елемент в принципа за върховенство на правото.
  - 4.4. В процеса на анализа се открояват основните проблемни области, свързани с дефинирането на правата и тяхното съдържание, както и с определянето на задължените лица и обхвата на тяхното задължение. Липсата на консенсус относно обхвата на основните права и тяхното съдържание е предизвикателство по отношение на разработването на универсално възприета дефиниция за върховенство на правото. Въпросът се поставя с оглед на основната цел на концепцията за върховенство на правото, а именно постигането на правна сигурност и

предвидимост, в условията на които лицата да могат свободно да планират своите действия.

- 4.5. Възприемането на индивидуалните права и в частност правата на човека като елемент от концепцията за върховенство на правото поставя изисквания спрямо тяхната защита. С оглед на съвременното разбиране за правната система като съвкупност от правни принципи и правни правила е важно да се определи мястото на правата на човека в нея. Възприемането им като правни принципи или ценности, върху които е изградена правната система, значително би намалило възможностите за контрол върху тяхното ефективно прилагане. Високата степен на абстракция, с която се характеризират правните принципи, различният начин, по който функционират в правната система, и ограничената форма за съдебен контрол до голяма степен обезсмислят концепцията за правата на човека. С оглед на това авторът поддържа тезата, че е важно възприемането на правата на човека като субективни права, които са свързани с определени правни задължения и правни последици. От особена важност е върху основата на структурния анализ на субективните права правата на човека да се трансформират в конкретни права, свързани с конкретни правни последици и отговорност. Нарушаване на принципа за върховенство на правото би било налице, например, ако правата на човека са защитени с двусмислени или недостатъчно прецизирани закони, тъй като това ще намали възможността за тяхната реална защита.
5. В последната глава от монографията се анализира функционалната обвързаност между концепцията за върховенство на правото и основните права с оглед на конкретни решения на Европейския съд за правата на човека към Съвета на Европа и Съда на Европейския съюз, свързани с правото на лична неприкосновеност. Проблемите, свързани с прилагането на модела за защита на личните данни в ЕС в два казуса, разгледани през 2014 г. от Съда на ЕС, предоставят основа за практически анализ на функционалната зависимост между защитата на правата на човека и стандартите, заложиени в концепцията за върховенството на правото.
6. Заключение на монографията е насочено към анализ на тенденциите за развитие на концепцията за върховенството на правото. Изградената в монографията аналитична рамка на теориите, свързани с върховенството на правото, понятието за право, справедливостта и правата на човека, както и концепцията за върховенство на правото, която се предлага, имат за цел да

допринесат за приемането на национален модел за върховенство на правото, който е адекватен на предизвикателствата в съвременното общество. Същевременно те могат да бъдат основа за дефиниране на конкретни национални стандарти за върховенството на правото, насочени както към правната система като цяло, така и към отделните правни отрасли.

НАУЧНИ ПУБЛИКАЦИИ (резюме):

Заедно с монографията са представени **14 научни статии**, в които са разгледани широк спектър от проблеми, свързани с концепцията за върховенството на правото в теоретичен и приложен аспект.

1. Матеева, С. и Топчийска, Д. Медии и право. Годишник на департамент Право на НБУ, година втора, том първи. София, НБУ, 2014, стр. 90

- Статията има за цел да анализира ролята и значението на медиите в съвременното общество и тяхното правно регулиране в България. Правното регулиране на средствата за масова информация в България се анализира в четвъртата част, като се засягат проблемите, свързани с развитието на интернет като нова медийна среда, чието влияние непрекъснато нараства и поставя и нови предизвикателства. Д-р Деница Топчийска е автор на четвъртата част, насочена към анализ на правното регулиране на медиите.

2. Топчийска, Д. Правото да бъдеш забравен в решението на Съда на ЕС по казуса Google. LawJournal of NBU (Електронно юридическо списание на НБУ), бр. 2 от 2014 г.

- Статията анализира решението на Съда на ЕС от 13 май 2014 г. по дело C-131/12 Google Spain SL, Google Inc./Agencia Española de Protección de Datos, Mario Costeja González . Анализът е направен в контекста на цялостната политика за защита на личните данни на ЕС и предизвикателствата, с които е свързано нейното осъществяване.

3. Topchiyska, D. Application of data protection concepts to cloud computing. – in Bottis, M. (ed.) Lifting the Barriers to Empower the Future of Information Law and Ethics. Greece, The University of Macedonia Press, 2015, p. 157 - 175

- Статията анализира приложението на принципите и понятията за защита на личните данни и понятията, които са заложили в международната правна рамка и начина по който те се прилагат в контекста на облачните

технологии. Отправна точка на анализа е основната цел на правното регулиране за защита на личните данни: от една страна, да осигури висока степен на защита на личната неприкосновеност на лицата, и, от друга страна, да осигури свободно движение на информация и данни.

4. Топчийска, Д. Естественоправни теории – тенденции на развитие. *Law Journal of NBU* (Електронно юридическо списание на НБУ), бр. 3 от 2014 г.

- В статията се анализират съвременните теории на Лон Фулър и Джон Финис в контекста на класическата правна традиция, с цел да се изследва еволюцията на връзката между морала и позитивното право и нейната относимост към модерното разбиране за право.

•

5. Topchiyska, D. Protecting privacy in social media. – in Rico, L. (ed.) *Controversial Matters in Media Ethics*, Spain, Dykinson S. L., ISBN: 978-84-9085-989-6, p. 113 - 128

- В статията се анализира регулаторната рамка на ЕС, насочена към защитата на личната неприкосновеност и в частност защитата на личните данни в дигиталната мрежа. Предоставянето на приоритет на мерки, които гарантират защитата на личната неприкосновеност пред мерките за сигурност и по-конкретно, свързани със запазване на данни има за цел да подпомогне свободната комуникация между потребителите на мрежата. Също така се изследва правното регулиране на електронния маркетинг в социалните мрежи, което има за цел да осигури баланс между правото на лична неприкосновеност на лицата и новите икономически модели.

6. Топчийска, Д. Правата и принципът за върховенство на правото. – сборник в памет проф. Р. Ташев „Право и права”, София, УИ „Св. Климент Охридски“, 2016, ISBN: 978-954-07-4173-4, p. 122 - 136

- В контекста на материалните теории основните правата на човека се възприемат като елемент от принципа за върховенство на правото. В съвременния ѝ вариант доктрината за правата на човека съчетава моралните ценности на естественото право с понятието за субективно право, дефинирано като инструментална концепция в рамките на правния позитивизъм. Основната цел на настоящата публикация е чрез анализ и съпоставяне на аналитични и нормативни правнотеоретични модели за

индивидуалните правата да достигне до заключения и препоръки относно ефективното приложение на принципа за върховенство на правото.

7. Топчийска, Д. Социална справедливост и върховенство на правото. – в сборник „Законът на правото и правото на закона“, София, НБУ, 2016, стр. 122 - 131

- В статията са анализирани основните теоретични модели за социална справедливост в съвременното общество. Целта на изследването е да се достигне до заключения относно концептуалната и функционална зависимост между модерната концепция за върховенство на правото и социалната справедливост.

8. Топчийска, Д. Върховенство на правото и защита на личните данни в Интернет. – в сборник „Право и интернет“, Бургас, БСУ - Център по юридически науки, 2016, ISSN 1331-3771, стр. 177 - 185

- В статията се анализират въпроси свързани с развитието на модерната концепция за върховенство на правото с оглед да се отговори на предизвикателствата в съвременното общество. С оглед на стандартите, включени в нея се разглеждат два решения от практиката на Съда на ЕС в областта на защитата на личните данни.

9. Топчийска, Д. Тенденции в развитието на концепцията за върховенството на правото. – в сборник „25 години Конституция на Република България в перспективата на върховенството на правото, демокрацията и защитата на основните права?“, София, издателство на НС, 2016, стр. 35-41

- В статията се открояват и анализират основните тенденции и предизвикателствата, свързани с развитието на концепцията за върховенството на правото в съвременното общество. От една страна, тенденцията към засилване на значението на международното и транснационалното право в контекста на идеята за глобализация. От друга страна, е необходима дефиниция, която да бъде практически приложима. Задължително изискване е нейната конкретизация в стандарти и индикатори с оглед възможността за оценка на реалния ефект върху обществото.

10. Топчийска, Д. Понятие за справедливост в правото. – Правна мисъл, 2016, книжка 3, ISSN 1310-7348, стр. 3-19

- В статията се анализира съвременното понятие за справедливостта в правото чрез реконструкция на основни философски и правно-теоретични модели. Целта на изследването е да се достигне до заключения относно конкретизирането на понятието с оглед необходимостта от неговото практическо прилагане като основа за формирането на правото и стандарт за неговата оценка.

11. Топчийска, Д. Формални стандарти в концепцията за върховенство на правото. Годишник на департамент Право на НБУ за 2015 г. , ISSN 1314 - 8087, стр. 243-258

- В статията се анализират стандартите, които формират формалния аспект на концепцията за върховенството на правото. Тяхното съдържание е динамично и се определя като проекция на основните функции на правото, а именно насочване поведението на лицата и балансиране на интересите в обществото. Целта на изследването е да се достигне до заключения относно конкретизирането на стандартите в контекста на модерната правна теория и предизвикателствата на съвременното общество.

12. Топчийска, Д. Правна регламентация на предоставянето на безвъзмездни средства в Европейския съюз. - в сборник доклади от международна научно-приложна конференция "Предизвикателства пред финансово управление и контрол на средствата на Европейския съюз", София, УИ „Св. Климент Охридски“, 2016, ISBN: 978-954-07-4203-8, стр. 119-132

- В статията се анализират основните принципи, свързани с предоставянето на безвъзмездни средства, заложи в Договора за функциониране на ЕС и Регламент № 966/2012 в контекста на правото на ЕС като цяло и националното право на държавите-членки на Съюза. В процеса на анализа се достига до заключения относно конкретизирането на тези принципи с оглед необходимостта от тяхно практическо прилагане като основа за законосъобразното управление на безвъзмездните средства от бюджета на ЕС, съобразено с принципа за върховенство на правото.

13. Топчийска, Д. Принципите като елемент на правната система, Сборник от научни четения в памет на Венелин Ганев и Никола Долапчиев, София, УИ „Св. Климент Охридски“, 2016, стр. 128-134 (под печат)

- В началото на 21 век въпросите, свързани с изясняването на понятието и структурата на правните принципи са особено актуални, поради тяхното значение като фундамент на правните системи. Също така, в процеса на глобализация, свързан с необходимостта от хармонизирани правни решения, които не се ограничават в рамките на националните правни системи, все по-голямо значение придобива международното и наднационалното право. В много случаи разработваната правна рамка се основава на правни принципи, които се характеризират с целенасоченост и висока степен на абстрактност.

Статията си поставя за цел да изследва систематично основните насоки, в които се анализират правните принципи в съвременната правна теория и да идентифицира аспектите, в които изследването трябва да продължи.

14. Topchiyska, D. The Rule of Law and EU Data Protection Legislation, will be presented at the International Conference ETHICOMP/CEPE 2017 that will be held 5-8 June 2017 in Turin, Italy

- Статията си поставя за цел да анализира развитието на законодателството за защита на личните данни на ЕС в контекста на стандартите на концепцията за върховенството на правото, свързани с качество на правото, формална справедливост и защита на основните права на човека. Обръща се особено внимание на някои спорни въпроси свързани с прилагането на новия Регламент за защита на личните данни.